

ДЫДАКТЫЧНЫЯ ПРАБЛЕМЫ ДЫФЕРЭНЦЫЯЦЫІ ШКОЛЬНАГА НАВУЧАННЯ

А. У. ПЕРАВОЗНЫ,

*старшы навуковы супрацоўнік Інстытута павышэння
кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кіруючых работнікаў
і спецыялістаў адукацыі, кандыдат педагогічных навук*

Праблема дыферэнцыраванага навучання з'яўляецца адной з самых даўніх у тэорыі і практыцы педагогікі. Аднак з гадамі яе актуальнасць не толькі не зменшылася, але нават узрасла. І абумоўлена гэта аб'ектыўнымі працэсамі, якія адбываюцца ў сучаснай адукацыйнай сістэме.

Праяўленнямі дыферэнцыяцыі ў цяперашняй школьнай адукацыі можна лічыць пашырэнне профіляў навучання за кошт з'яўлення новых прадметаў, цыклаў дысцыплін; вылучэнне ў навучальных планах кампанента навучальнай установы, што дазваляе прадугледзець спецыяльныя заняткі ў залежнасці ад інтарэсаў, узроўню падрыхтоўкі вучняў; стварэнне розных падручнікаў, праграм па аднаму і таму ж прадмету, у выніку чаго выкладчык можа выбраць тых з іх, якія ў найбольшай ступені адпавядаюць патрабаванням канкрэтных работ; магчымасць атрымаць рознаўзроўневую падрыхтоўку ў навучальных установах рознага тыпу.

Найбольш істотным праяўленнем дыферэнцыяцыі з'явілася стварэнне на базе традыцыйных новых тыпаў навучальных устаноў. На жаль, у іх дзейнасці існуе шэраг праблем, многія з якіх характэрны для ўсёй нашай адукацыйнай сістэмы. Напрыклад, паводле вынікаў сацыялагічнага апытання, 68 % выкладчыкаў мінскіх і брэсцкіх гімназій сцвярджаюць, што недахопы ў рабоце іх навучальных устаноў абумоўлены нездавальняючым фінансаваннем, вынікам чаго з'яўляюцца нізкія заробкі педагогаў, вялікая нагрузка пры даволі значнай напружанасці класаў, недастатковасць сродкаў на вучанне, у тым ліку камп'ютэраў.

Недастатковае фінансаванне ўплывае на якасць рэалізацыі дыферэнцыраванага навучання, у прыватнасці стварае шматлікія праблемы арганізацыйнага характару. Напрыклад, узнікаюць цяжкасці, часам неадольныя, у кіраванні

навучальным працэсам ва ўмовах высокай напругі і напружанасці класа, асабліва ў сярэднім звяне.

Апрача складанасцей матэрыяльных і абумоўленых імі арганізацыйных, паўстаюць праблемы навукова-педагагічнага забеспячэння дыферэнцыраванага навучання. Яго эфектыўнасць можа быць дасягнута ва ўмовах бесперапыннасці, пераёмнасці пры пераходзе ад адной школьнай ступені да другой. З улікам гэтага павінны вызначацца змест, прыёмы, аптымальныя суадносіны форм навучальнай работы так, каб кожная папярэдняя ступень рыхтавала да навучання на наступнай. Пакуль што, на жаль, у педагагічнай навуцы гэтыя пытанні не вырашаны ў дастатковай ступені, і такая акалічнасць не можа не адбіцца на практыцы рэалізацыі дыферэнцыраванага навучання.

Акрэслім жа кола праблем, звязаных з дыферэнцыраваным навучаннем, — тых, якія традыцыйна знаходзяцца ў цэнтры ўвагі педагагічнай навукі. Перш за ўсё хацелася хача б прыблізна вылучыць такія з іх, што не звязаны непасрэдна з дыферэнцыяцыяй, але тым не менш істотна ўплываюць на эфектыўнасць яе рэалізацыі на практыцы.

У гэтым кантэксце пажадана было б акрэсліць агульнанавучальныя ўменні, валоданне якімі абавязковае для ўсіх вучняў. У дыдактыцы рабіліся крокі па вылучэнню такіх уменняў, але, на жаль, падобныя спробы не атрымалі далейшага развіцця. Апрача гэтага, патрабавецца канкрэтная праграма фарміравання названых уменняў сродкамі кожнага прадмета на працягу ўсіх гадоў школьнага навучання, а таксама ўстанавленне тэрмінаў, у якія яны павінны быць сфарміраваны. Разам з вызначэннем абавязковых агульнанавучальных уменняў трэба дакладна акрэсліць, якія абавязковыя ўменні павінны быць сфарміраваны ў працэсе асваення кожнага прадмета ў цэлым і яго асобных раздзелаў.

Неабходна адзначыць, што падобныя спробы рабіліся ў некаторых прыватных методыках, напрыклад выкладання матэматыкі і рускай (роднай) мовы. Так, з праграм па рускай мове былі выключаны тыя звесткі, якія не ўплывалі непасрэдна на фарміраванне правапісных і моўных уменняў. Мінімізацыя вывучаемага матэрыялу за кошт выдалення другарадных звестак пашырае магчымасці школьнікаў канцэнтравацца на асваенні таго, што ў рэшце рэшт садзейнічае дасягненню асноўнай, сфармуляванай у праграме мэты вывучэння прадмета.

Навошта неабходна ўлічваць абавязковыя веды, ўменні і навыкі пры ажыццяўленні дыферэнцыраванага навучання? Каб дабівацца іх поўнага набыцця большасцю вучняў, засяроджваючы намаганні на адпаведным матэрыяле. Апрача гэтага, ва ўмовах вызначанага базавага ўзроўню ствараецца магчымасць для больш дакладнага выяўлення зместу навучання для школьнікаў, што ўжо авалодалі абавязковымі ведамі і ўменнямі. У аснову як зместу, так і ад-

павядаючых яму заданняў і практыкаванняў могуць быць пакладзены на агульныя ўнутры- і міжпрадметныя сувязі дадзенай дысцыпліны, высвятленне якіх з'яўляецца таксама самастойнай праблемай дыдактыкі. Унутры- і міжпрадметныя сувязі школьных дысцыплін могуць быць ўлічаны і пры вызначэнні зместу навучання ў спецыялізаваных (профільных) класах.

Цяпер, калі мінімум праблем, вырашэнне якіх створыць перадумовы для дасягнення эфектыўнасці дыферэнцыраванага навучання, акрэслены, прайдзем да высвятлення тых, якія тычацца яго непасрэдна. Усе яны цесна звязаны адна з адной, таму іх пасобнае вылучэнне мае ў значнай ступені ўмоўны, даследчы характар. Такім чынам, сярод актуальных трэба адзначыць наступныя праблемы дыферэнцыраванага навучання.

Па-першае, гэта вызначэнне яго статусу ў сістэме вядучых педагогічных паняццяў (М. К. Ганчароў, У. І. Загвязінскі, А. А. Кірсанаў, А. М. Конев, Я. С. Рабунскі, І. М. Чэрадаў і інш.); па-другое, устанавленне ўласцівасцей, якія аказваюць найбольшы ўплыў на ажыццяўленне навучальнай работы і таму павінны ўлічвацца ва ўмовах дыферэнцыяцы, у тым ліку пры распрацоўцы зместу, прыёмаў, вызначэнні аптымальных суадносін форм навучальнай работы (Я. С. Рабунскі, І. М. Чэрадаў, І. Э. Унт і інш.); па-трэцяе, распрацоўка заданняў з улікам індывідуальных асаблівасцей, што праяўляюцца ў навучальнай рабоце (І. Дз. Бутузаў, А. А. Кірсанаў, А. М. Конев, М. А. Мінайлаў, У. П. Стрэзікозін, І. Э. Унт, В. С. Цэтлін, І. М. Чэрадаў і інш.); па-чацвёртае, вызначэнне рацыянальных падыходаў (спосабаў) да рэалізацыі дыферэнцыраванага навучання на практыцы, уключаючы стварэнне адпаведных падручнікаў (У. В. Іваноў, М. М. Шахмаев і інш.).

Абмяркуем вышэйназваныя праблемы больш падрабязна. У большасці сучасных даследаванняў дыферэнцыяцыя вызначаецца або як форма навучальнай работы, або як сродак рэалізацыі прынцыпу індывідуальнага падыходу. Мы схільны прытрымлівацца другога пункту гледжання, г. зн. лічым, што дыферэнцыяцыя разам з індывідуалізацыяй і індывідуальным навучаннем можа разглядацца як сродак ажыццяўлення вышэйназванага агульнапедагогічнага прынцыпу. У сучаснай педагогічнай літаратуры паняцці «дыферэнцыяцыя» і «індывідуалізацыя» часта ўжываюцца як сінонімы. На наш погляд, іх трэба размяжоўваць. Ва ўмовах сучаснага масавага навучання даволі цяжка ўлічыць індывідуальныя асаблівасці ў поўным аб'ёме. Яны могуць ўлічвацца поўнасцю выключна пры індывідуальнай рабоце з асобным вучнем, па-за класным калектывам. Індывідуалізацыя навучання ажыццяўляецца ва ўмовах невялікай колькасці вучняў, напрыклад у малакамплектнай школе, дзе настаўнік мае магчымасць прапанаваць для сваіх вучняў ды-

дактычны матэрыял, тэмп навучання амаль у поўнай адпаведнасці з патрэбнасцямі і асаблівасцямі кожнага. У класах жа з высокай напругай размова можа вестца толькі аб вылучэнні пэўных груп школьнікаў, якія маюць прыблізна аднолькавы паказчык улічваемай уласцівасці, і ажыццяўленні шматпачатковага навучання (тэрмін Н. Ф. Талызінай і Т. В. Габай).

Па меры таго як вучні пераходзяць з класа ў клас, фарміруюцца іх схільнасці, здольнасці, праяўляюцца асаблівасці мысліцельнай дзейнасці, якія разам уплываюць на выбар спецыялізацыі навучання ў старэйшых класах школы. Сучасная адукацыйная сістэма прапануе шматлікія профілі навучання, і кожны вучань можа выбраць той, які яму найбольш падыходзіць па азначаных вышэй крытэрыях. Правільнаму выбару профілю можа спрыяць і псіхалагічная служба, роля якой у сучаснай школе прыкметна ўзрастае. Аднак рашаючым у выбары спецыялізацыі ўсё ж з'яўляецца голас самога вучня.

Нягледзячы на тое, што ў профільных класах аказваюцца вучні, аб'яднаныя імкненнем да авалодання пэўнай галіной ведаў і добрай падрыхтоўкай, усе яны маюць індывідуальныя асаблівасці, якія праяўляюцца і падчас заняткаў у выбранай сферы дзейнасці. Скажам, у класах матэматычнага профілю знойдуцца хлопцы і дзяўчаты, адны з якіх больш здольныя да алгебры, а другія — да геаметрыі; адзін вучань, што ходзіць у філалагічны клас, аддае перавагу заняткам мовамі, а другі — літаратурнай творчасцю і г. д. Таму і ў класах з тамагеным па ўзроўню падрыхтоўкі саставам усё роўна патрэбна дыферэнцыяцыя, каб па магчымасці паўней задаволіць запатрабаванні кожнага з вучняў, ствараючы ўмовы для развіцця іх здольнасцей і схільнасцей.

Матэрыялізацыя ідэі дыферэнцыраванага навучання на практыцы ажыццяўляецца пры дапамозе заданняў, у якіх улічаны навучальныя магчымасці школьнікаў.

Не спрабуючы раскласіфікаваць прапануемыя шматлікімі даследчыкамі заданні, адзначым, што ўсе яны могуць быць аб'яднаны ў тры групы: для самастойнай работы; для розных этапаў урока; для актывізацыі пазнавальнай дзейнасці школьнікаў, якая можа праходзіць на ўзнаўленчым ці творчым узроўні.

Пры арганізацыі самастойнай работы вучняў прапануецца прытрымлівацца трох «тактычных ліній»: змяншаць колькасць заданняў, вар'іраваць іх складанасць, пры захаванні аб'ёму і складанасці заданняў павялічваць дапамогу з боку педагога [1. С. 334].

Сродкі, што выкарыстоўваюцца ў якасці дапамогі, наступныя: чарцёж, схема, малюнак, табліца з інфармацыяй, што спрыяе правільнаму рашэнню задачы; дапаможныя пытанні або (і) практыкаванні, выкананне якіх садзейнічае рашэнню асноўнай задачы; паўтарэнне правіла альбо вы-

ваду, необхідна для правильного рашення задачы.

Як сведчыць аналіз дыдактычных даследаванняў, у тым ліку і вышэйназваных аўтараў, гэтыя ж «тактычныя лініі» прадугледжваюцца пры выкананні дыферэнцыраваных заданняў як на ўзнаўленне вывучанага, так і творчых, у тым ліку і пры тлумачэнні новага матэрыялу і яго першапачатковым замацаванні. Сярод прыёмаў дыферэнцыяцыі пры тлумачэнні і першапачатковым замацаванні назавём наступныя: неаднаразовае паўтарэнне настаўнікам у ходзе тлумачэння найбольш важных і складаных элементаў зместу; навучанне спосабам работы з матэрыялам, якія аблягчаюць запамінанне; выкарыстанне апор, што фіксуюць неабходную для рашэння задачы інфармацыю; выкарыстанне падручніка, іншых навучальных кніг у якасці даведачных дапаможнікаў і г. д. На жаль, многія настаўнікі лічаць, быццам у пачатку вывучэння новай тэмы выкарыстоўваць прыёмы дыферэнцыраванага навучання не трэба. Але яны рызыкуюць сутыкнуцца з тым, што іх вучні могуць не засвоіць пэўны матэрыял ужо на ранніх стадыях работы з ім. Такім чынам, адзін з магчымых падыходаў да ажыццяўлення дыферэнцыяцыі вызначаецца наяўнасцю ці адсутнасцю яе прыёмаў на ўсіх этапах навучання.

На рэалізацыю дыферэнцыяцыі уплывае таксама спосаб падбору педагогам дыдактычнага матэрыялу. Тым з вучняў, хто паспяхова засвоіў матэрыял, можа прапанавацца дадатковая колькасць аднатыпных практыкаванняў. Гэта адзін спосаб падбору дыдактычнага матэрыялу. Пры другім школьніку даюцца заданні, якія па магчымасці ўлічваюць пэўныя ўласцівасці кожнага.

Некаторыя асаблівасці існуюць пры арганізацыі навучання ў спецыялізаваных класах на старэйшай ступені школы. Яно можа быць пашыраным, паглыбленым, паскораным. Пашыранае навучанне ажыццяўляецца за кошт уключэння ў праграму пэўнага прадмета новых раздзелаў ці павелічэння вывучаемых дысцыплін дадзенага профілю. Паглыбленае навучанне прадугледжвае вылучэнне невялікай колькасці прадметаў з высветленнем існуючых паміж імі змястоўных сувязей, дэталёвы разгляд пытанняў, прыцыпова важных у дадзеным курсе. Пры паскораным навучанні матэрыял выкладаецца за абмежаваны для стварэння агульнай інфармаванасці вучняў у пэўнай галіне ведаў час. Паскорана могуць вывучацца тэмы, якія маюць другараднае значэнне ці не ўяўляюць асаблівай складанасці для засваення.

Завяршаючы агляд спосабаў (падыходаў) ажыццяўлення дыферэнцыраванага навучання, адзначым, што яно можа праводзіцца не толькі на ўроку. У пасляўрочны час праходзяць падтрымліваючыя і стымулюючыя заняткі, якія раней называліся дадатковымі. Без іх можна было б абысціся, калі б усе вучні поўнасцю засвойвалі праграмны ма-

тэрыял на ўроку. У пазаўрочны час праводзяцца таксама факультатывы, заняці гурткоў, чытаюцца спецкурсы і г. д. Яны дапамагаюць пашыраць і паглыбляць веды вучняў, садзейнічаюць развіццю іх схільнасцей і здольнасцей. Трэба павялічваць колькасць заняткаў па інтарэсах, неабавязковых для наведвання ўсімі школьнікамі, бо менавіта тут яны могуць атрымаць з боку выкладчыка ўвагі больш, чым на ўроках пры высокай напругнасці класа.

І, нарэшце, засталася яшчэ адна праблема — вызначэнне тых уласцівасцей вучняў, якія павінны ўлічвацца ва ўмовах дыферэнцыяцыі. Агульнага меркавання на гэты конт не існуе. Сапраўды, вылучаюцца навучальнасць і працаздольнасць (І. М. Чэрадаў), дзейнасць матывацыі, навучанасць, пазнавальная самастойнасць, арганізаванасць у навучанні (Я. С. Рабунскі), індывідуальна-тыпалагічныя асаблівасці (А. М. Конев), навучальнасць, навучальныя ўменні, навучанасць, пазнавальныя інтарэсы (І. Э. Унт). Падобная разнастайнасць сведчыць аб складанасці і ў той жа час важнасці гэтай праблемы: у залежнасці ад таго, якія менавіта ўласцівасці будуць пакладзены ў аснову дыферэнцыяцыі, залежаць змест, метады, прыёмы, тэмп навучання.

Безумоўна, аптымальным быў бы такі варыянт, калі б у працэсе навучання ўлічвалася як мага больш асаблівасцей, уласцівых школьнікам. Але ва ўмовах класна-ўрочнай сістэмы і высокай напругнасці класаў гэта немагчыма. Таму і паўстае задача выбару з вялікай колькасці асаблівасцей асобы такіх, якія ў найбольшай ступені ўплываюць на навучальныя работы школьніка і яго развіццё ўвогуле.

На нашу думку, якая грунтуецца на аналізе псіхалага-педагагічнай літаратуры, могуць быць вылучаны тры ўласцівасці, што ў значнай ступені ўплываюць на навучальную работу.

Першая з іх — здольнасці чалавека. «Развіццё чалавека... — гэта і ёсць развіццё яго здольнасцей, а развіццё здольнасцей чалавека — гэта і ёсць тое, што ўяўляе развіццё як такое...» [2. С. 3]. Як вядома з псіхалогіі, фарміраванне накіраванасці да пэўнага віду дзейнасці пачынаецца ў сярэдніх класах, а большасць старшакласнікаў прафесіянальна ўжо зарыентаваны ў адпаведнасці са здольнасцямі. Яны могуць свядома выбіраць профіль навучання, паступаючы ў спецыялізаваныя класы. Такім чынам, здольнасці з'яўляюцца падставай для выбару юнакамі і дзяўчатамі сваёй спецыялізацыі на старэйшай ступені і менавіта ў гэтай якасці павінны ўлічвацца ва ўмовах дыферэнцыяцыі. Не можа быць і размовы аб тым, каб дзяліць вучняў на здольных-няздольных. Людзі валодаюць рознымі здольнасцямі, і няма нездольных абсалютна ні да чаго.

Пры ажыццяўленні дыферэнцыраванага навучання патрэбна ўлічваць таксама асаблівасці мыслення школьнікаў, а дакладней — яго пераважны кампанент (наглядна-вобраз-

ны, слоўна-лагічны, наглядна-дзейсны), і якасць мысліцельных аперацый (аналізу, сінтэзу, абстракцыі, абагульнення).

Узровень ведаў, уменняў і навыкаў — велічыня пераменная. Гэта абумоўлена тым, што ў розныя перыяды навучання школьнікі могуць дабівацца рознай паспяховасці. Знаходжанне вучня ў дадзены момант на нізкім узроўні падрыхтоўкі не азначае, што і на наступным этапе ён будзе мець такі ж узровень. І наадварот: падрыхтаваны ў цэлым школьнік можа не засвоіць альбо засвоіць не ў поўным аб'ёме матэрыял і апынуцца на больш нізкім, чым у папярэдні момант, узроўні.

Вядома, для дасягнення добрых вынікаў у пэўнай галіне недастаткова мець толькі высокія паказчыкі апісаных уласцівасцей. На поспех дзейнасці уплываюць і іншыя фактары, у прыватнасці асобныя. Без добра сфарміраванай матывацыі, пры адсутнасці схільнасці (нават пры наяўнасці здольнасцей) да дадзенай сферы ведаў, адпаведнага віду мыслення і здавальняючага ўзроўню падрыхтоўкі дасягнуць станоўчых вынікаў наўрад ці магчыма. Але гэта складаная праблема застаецца па-за разглядам у дадзеным артыкуле.

Цяпер, калі асноўныя дыдактычныя праблемы дыферэнцыраванага навучання разгледжаны, зробім кароткія вывады. Адзін з іх заключаецца ў тым, што актуальнасць вызначанай праблемы абумоўліваецца запатрабаваннямі развіцця адукацыйнай сістэмы на сучасным этапе. Вельмі важнай тэарэтычнай і практычнай задачай з'яўляецца вызначэнне зместу, метадаў, прыёмаў, форм навучання ў адпаведнасці з уласцівасцямі асобы, якія ў найбольшай ступені уплываюць на навучальную работу і ў той жа час працяўляюцца ў ёй. У выпадку рэалізацыі такога выпрацаванага зместу і адпавядаючых яму прыёмаў у навучальна-метадычных комплексах, і перш за ўсё ў падручніках, створыцца магчымасць для эфектыўнага ажыццяўлення дыферэнцыраванага навучання ў школьнай практыцы.

Літаратура

1. Педагогика / Под ред. Г. Нойнера, Ю. Бабанского. М.: Педагогика, 1984.
2. Рубинштейн С. Л. Проблема способностей и вопросы психологической теории // Вопросы психологии. 1960. № 3.